

TRANZIȚIA ÎN DOMENIUL RELIGIOZITĂȚII

CONSTANTIN CUCIUC, MANUELA GHEORGHIU

Regimul comunist s-a confruntat permanent cu problematica religiozității. A acceptat însă de la început că – având în vedere numărul mare al credincioșilor din țara noastră – cultele și credințele religioase nu pot fi interzise oficial. Dar ideologia ateistă presupunea combaterea ideilor „mistico-religioase” și restrângerea activității bisericilor. Cel puțin în cazul României, religia a rămas aproape singura spiritualitate anticomunistă, împrejurări în care mulți disidenți din alte domenii s-au refugiat conjunctural sub aureola credinței.

Recunoașterea legală a celor 14 culte a fost însoțită permanent de activitatea politico-ideologică prin care era restrânsă practica religioasă și limitată răspândirea ideilor „retrograde” care stânjeneau formarea „conștiinței socialiste” și a „omului de tip nou”. Printre măsurile de combatere a religiozității era și neinformarea sau dezinformarea în legătură cu fenomenul religios. Chiar cei care erau solicitați permanent să participe la activitatea ideologică de combatere a credințelor religioase erau foarte puțin și superficial informați în legătură cu ideile și situația reală a cultelor și confesiunilor, în primul rând din țara noastră. Cei mai mulți profesori, medici și chiar activiști de partid – care formau nucleul comisiilor și cabinetelor de educație materialist-științifică – aveau ca principale surse de informare personalul de cult. Preoții chiar dacă nu denaturau aceste informații, ei cunoșteau situații locale, referitoare la cultul pe care îl practicau.

Simultan cu lipsa de informare era practică oficial și politic dezinformarea, difuzarea unor informații, chiar statistice, care nu erau reale. Dezinformarea avea scop propagandistic, era uneori elaborată sistematic, incluzând și colaborarea sau acordul cultelor și instituțiilor oficiale. În aceste împrejurări cercetarea științifică a fenomenului religios, atât cât era posibilă, a rămas dominată de activitatea politico-ideologică, participând chiar la neinformarea și dezinformarea în legătură cu viața religioasă a populației din România.

După evenimentele din decembrie 1989 cercetarea științifică a resimțit obligația de cunoaștere autentică a fenomenului religios din țara noastră și difuzarea unor informații mai realiste despre acest domeniu. Prin aceasta se realizează nu numai o restituire științifică a unui patrimoniu bogat de viață spirituală, caracteristic poporului nostru ci și un demers practic, în sensul coeziunii credinței și religiozității. Lipsa de informare și mai ales dezinformarea au însoțit întotdeauna bigotismul, intoleranța, acțiunile vindicative și chiar conflictele interculturale. Prin cunoașterea autentică a credinței populației, cercetările de religiologie speră să contribuie la realizarea înfrățirii credincioșilor, bisericilor și credințelor din țara noastră.

Din această perspectivă Institutul de Sociologie al Academiei Române a inițiat o cercetare cu tema „*Religiozitatea populației din România*”, realizată parțial și în curs de desfășurare, pe zone și culte, având în vedere eșantioane reprezentative și diferențiate, specifice răspândirii și ponderii cultelor și credințelor. Împreună cu „*Atlasul religiilor din România*”, rezultatele cercetării oferă un minim sociografic în legătură cu fenomenul religios, pe baza căruia vor fi elaborate cercetări de profunzime și detaliu.

Cercetarea științifică începută în 1992 a fost realizată în București, în mai multe județe din țară și pe unele eșantioane, în zone cu un anumit specific religios. În această perioadă de tranziție, datele adunate din surse și prin modalități variate, au, unele dintre ele, o valoare care va caracteriza tranziția, altele însă vor rămâne de referință în perspectivă. Ele vor fi mereu completate și confruntate pe măsura dinamicii faptelor reale. Pe baza informațiilor prelucrate până acum ni se pare posibilă difuzarea unor constatări referitoare la religiozitatea populației din București. Au fost adunate informații din surse de referință și aplicate chestionare la 1473 de subiecți. Concluziile și constatările sunt realiste pentru religiozitatea ortodocșilor: la recensământul din 1992 s-au declarat ortodocși 86,6% din populația României, în București 96,5% dintre cetățeni se apreciază ca fiind ortodocși. În eșantionul chestionat sunt ortodocși 95,6%, în cazul populației între 5-20 ani și 91,9% la populația dintre 20 și până la peste 62 ani. Cercetarea urmărește surprinderea unei imagini de ansamblu a religiozității: fenomenul religios în contextul tranziției, manifestarea libertății credinței, relațiile dintre culte și a bisericii cu statul, practica religioasă, lectura cărților sacre și informarea în legătură cu religia, viața spirituală a credincioșilor, ș.a. În această etapă, când religiile și credințele din România sunt puțin cunoscute și studiate, n-am putut aprofunda interesul existent pentru unele aspecte particulare și de detaliu, acestea rămânând preocupări de perspectivă.

Sociologia religiilor are în vedere modul în care se fenomenologizează sacrul în domeniul social, în comunități, în viața oamenilor și în relațiile dintre ei, în instituții și forme organizatorice. Sacrul este esența religiei, după cum se exprima Durkheim, iar Joachim Wach afirma că religia nu este altceva decât „experiența sacrului”. În transcendența și imanența lui, sacrul depășește sfera concretului, a tot ceea ce este relativ și trecător. Coboară însă și comunică în profan, se fenomenologizează ca religie și devine cercetabil empiric. În credință, ca interioritate a sufletului omenesc, sacrul și trebuința de sacru sunt puțin influențate de perioadele conjuncturale și de tranzițiile sociale sau politice. Factorii social-politici au însă un rol important în legătură cu practica și organizarea vieții religioase. Nu există zguduire, schimbare a civilizației – afirma Gabriel Le Bras – care să nu fie resimțită de societățile religioase.

În perioada comunistă, după o scurtă perioadă de liberalizare a regimului cultelor dintre anii 1944-1947, au urmat câteva etape prin care procesul de ateizare s-a generalizat în toate componentele și nivelurile de existență a fenomenului religios. Prin decrete, noua lege a cultelor și primele constituții au fost desființate asociațiile religioase. Dintre acestea, cele care reprezentau alte variante religioase decât cele 14 culte autorizate, au fost ilegalizate. A fost desființat cultul greco-catolic, a fost aproape anulată activitatea ordinilor călugărești, restrâns numărul mănăstirilor,

nunțiată papală expulzată. Naționalizarea, reglementările în legătură cu terenurile agricole, pădurile și domeniile instituțiilor de cult, au restrâns masiv suportul material al întreținerii activității culturale. Scoaterea orelor de religie din școli, desființarea școlilor confesionale, preluarea de către stat a tuturor serviciilor de caritate și asistență medico-sanitară, interzicerea colportajului și prozelitismului, au blocat posibilitățile de răspândire a ideilor religioase. Familia a rămas aproape singurul factor al propagării credinței tradiționale. Intelectualitatea credincioasă, inclusiv preoțimea, hărțuită și uneori suprimată, supraviețuia în condiții minime. Între timp școlile, mai ales cele de partid, pregăteau și difuzau activiști, cu misiunea de combatere a ideilor „mistico-religioase”. Cu toate acestea biserica și credința au supraviețuit. În ultimii ani ai comunismului, ineficienta activității de ateizare iritase regimul. Începuse o acțiune de aprofundare și intelectualizare a propagandei anti-religioase, se încerca destrămarea comunităților de credincioși, chiar lăcașele de cult erau distruse sau desacralizate.

După 1989 se constată că religia continuă să fie o prezentă în viața oamenilor; în timpul cercetării științifice s-au declarat atei abia 9,6% dintre subiecții chestionați. Se remarcă însă o schimbare de optică în legătură cu dogmele religioase, tradiționale, o modificare a modului în care omul se raportează la sacru și a aspectelor concrete pe care le îmbracă devoțiunea.

Chiar în lipsa unei noi reglementări a regimului cultelor, este instituit un cadru politico-administrativ care asigură libertatea manifestării vieții religioase. Subiecții arată că unele restricții și limitări care mai există acum în calea manifestării libertății religioase, provin din persistența unor mentalități comuniste sau din divergențele dintre culte, fiecare încercând să-și extindă privilegiile și să-și sporească numărul credincioșilor, profitând de instabilitatea socială și anomia din sfera legislației, caracteristice perioadelor tranzitorii.

După înlăturarea regimului comunist, liberalizarea posibilității manifestării credinței a declanșat o scurtă explozie a religiozității populației: bisericile au devenit neîncăpătoare, a început construirea unui număr mare de lăcașe de cult, activitățile erau realizate sub patronajul „soborului de preoți”, foștii atei se declarau public religioși încercând să convingă în felul acesta că au abandonat deprinderile comuniste. Spre deosebire de alte domenii, se pare însă că tranziția spre o viață religioasă normală va fi de scurtă durată. Sub multe aspecte fenomenul religios se află deja pe drumul stabilității.

Perioada ateistă a contribuit la diminuarea semnificației sacralului și la denaturarea calității divine a acestei valori. Dar, cel puțin în cazul ortodoxiei, credința are o mare stabilitate tradițională, chiar dacă formele de manifestare au fost obstrucționate politic. Dintre subiecții trecuți de 20 ani, 48,4% declară că religiozitatea lor a fost „la fel” și înainte și după 1989. O mare stabilitate se constată și la cultele neoprotestante, romano-catolice și greco-catolice. O explozie a religiozității este constatată în rândul copiilor (95% dintre copiii în vârstă de 10-11 ani, arată că religiozitatea lor a sporit în ultimul timp). Contribuie la aceasta și introducerea orelor de religie în școli. Acolo unde se fac aceste ore și mai ales când sunt predate cu har didactic, au sporit preocupările religioase nu numai ale copiilor ci și în familia acestora.

Se constată o reactivitate a religiozității celor care au fost școlarizați înainte de 1948, a celor care au copilărit în sate, a familiilor stabile. Uneori o creștere a religiozității este observată și la cei școlarizați între 1948-1952. Se pare că, în asemenea cazuri, subiecții au avut o religiozitate latentă până în 1989, după care a redevenit activă. Forme de religiozitate latentă se manifestă și în unele conjuncturi sociale. Spre exemplu, cei mai mulți dintre subiecții veniți la oraș din sate, își păstrează tradiția religioasă, rămân credincioși, dar practică o religiozitate privată. Ei se integrează puțin bisericilor din orașe, chiar le socot neautentice, fără har, n-au încredere în personalul de cult, continuă să păstreze legături religioase cu bisericile din satul unde s-au născut.

În cazul ortodoxiei un rol hotărâtor în formarea și conservarea spiritului religios îl are familia. Copiii sunt influențați în acest sens nu atât de părinți ci mai ales de bunici. Dar bunicii nu-i formează pe nepoți în direcția unei religiozități intense ci moderate: frecventează biserica ocazional, citesc lucrări despre religie și nu scrieri religioase, îmbină viața religioasă cu morala, estetica, spiritul de dreptate și adevăr. Sub influența bunicii uneori copiii devin mai credincioși decât părinții. După zece ani ei se apropie însă de religiozitatea părinților. Familiile necredincioase nu sunt omogene, copiii urmează de multe ori modelul religios al bunicii. Dar când ambii părinți sunt credincioși aparținând aceluiași cult, copiii își consolidează o religiozitate intensă. După 10-11 ani ei încep să sesizeze diferențe de intensitate religioasă la părinți, de obicei mamele sunt socotite mai credincioase decât tații, mai ales de către fete. Spre 15-16 ani ei încep să se autonomizeze religios, în primul rând băieții, iar când continuă să frecventeze biserica o fac deseori la îndemnul și din respect pentru mamă, având tendința de a respinge îndemnurile religioase ale taților.

Mai credincioase par a fi familiile numeroase, cu pregătire școlară între 5-8 clase, cu venituri medii. Familiile sărace, mai ales care au trăit tot timpul în mediul orășenesc, sunt puțin religioase. În viața lor, religia îndeplinește funcții „laice”: le asigură echilibru sufletesc, le oferă un ideal și o speranță, o practică din obișnuință. Destul de religioși par subiecții cu venituri mijlocii, ei sunt credincioși pentru că religia le oferă speranța mântuirii. Pătura celor bogați se consideră religioasă dar nu prea credincioasă. Ei frecventează biserica și personalul de cult, participă la ceremonii, fac donații, respectă simbolurile sacre, se roagă, dar nu atât în speranța mântuirii ci pentru a fi ajutați în rezolvarea unor probleme practice: consolidarea unei anumite situații, prestigiu, află în religie explicații la problemele care-i preocupă. În anumite categorii sociale (juriști, cu munci de conducere, funcționari în domeniul financiar, cu specialități tehnice, elevi din liceele tehnice și studenți ai institutelor de profil realist), procentul celor care speră că prin credință să obțină mântuirea, este foarte mic. Din totalul eșantionului doar 12,1% dintre subiecți practică religia în speranța mântuirii, mult mai mulți o practică din obișnuință (31,4%).

Ortodocșii nu se consideră obligați să frecventeze cu regularitate biserica pentru a-și dovedi devotamentul față de Dumnezeu. Numai 12,5% o frecventează cu regularitate, dar 76,9% o frecventează ocazional. Ceilalți credincioși se roagă acasă, trăiesc după principiile recomandate de personalul de cult, fac fapte bune, îndrăgite de Dumnezeu. Sunt mai prezenți la biserică: profesorii, femeile, șomerii, artiștii, pensionarii, cei cu venituri medii.

Analiza datelor adunate a evidențiat o accentuată lipsă de informare în legătură cu religia și credința. Sfânta Scriptură, în exemplare puține și la prețuri ridicate, se află rareori în casele credincioșilor ortodocși. Parțial această trebuință a fost suplinită de literatura distribuită de bisericele neoprotestante și de „evangelizările” organizate de către cele mai variate categorii de misionari. Pe baza unor informații sporadice, de multe ori neautentice, convingerile credincioșilor sunt eterogene, intuitive, elaborate ocazional. Dintre subiecți, 39,6% nu știu ce se întâmplă cu sufletul după moarte, doar 10% arată că se înalță la cer pentru judecată. Bogata literatură religioasă neortodoxă și mai ales necreștină care circulă acum în România, răspândește idei, concepții, practici variate, uneori trezește confuzii și derută. Din eșantioane, 8,3% cred în reîncarnare, alte procente răspund că nu există suflet, după moarte sufletul „bântuie prin lume” etc.

Deruta religioasă se manifestă cu precădere în rândul tineretului și a unei părți a intelectualității. În copilărie, până la 11 ani, există un conformism religios dirijat de familie: frecventează biserica, cred că sufletul va merge la Dumnezeu pentru judecată, se roagă, în timpul rugăciunii se află în dialog cu Dumnezeu, apelează mai frecvent la ajutor divin. După această vârstă începe raționalizarea actului religios și detașarea de tradiția familiei, care în perioada adolescenței poate eșua într-o criză a religiozității, un refuz al valorilor tradiționale, elaborarea sau împărtășirea altor modele spirituale, migrația spre noi culte și credințe. Pe măsura maturizării, cei mai mulți revin la tradiția religioasă, pe care o manifestă social dar fără intensitate, din obișnuință. Abia spre bătrânețe, sau în cazuri deosebite, curba intensității religioase intră în ascensiune.

În specificul fenomenului religios din România se manifestă activ migrația interculturală a credincioșilor. Migrația este explicabilă și existentă pretutindeni dar cultele tradiționale sunt îndeosebi preocupate de acest aspect. Mulți atribuie migrația misionarismului și chiar prozelitismului sau intereselor economice, neglijând devoțiunea, preocuparea subiectului de a înainta, pe o cale mai profundă, spre sacru.

O întrebare ce stărnește puncte de vedere controversate este cea legată de măsura în care statul român are dreptul și trebuie să se implice în viața cultelor din România. În general, subiecții manifestă opinia că statul ar trebui să sprijine fără preferințe și în mod egal toate cultele dar, credincioșii ortodocși precum și preoții consideră că statul ar trebui să susțină în primul rând biserica ortodoxă. Catolicii și reprezentanții celorlalte culte, în special neoprotestanții se exprimă atât în favoarea unei separări cât mai complete a statului de biserică, astfel încât biserica să se autofinanțeze prin contribuțiile credincioșilor, cât și în favoarea independenței totale a comunităților religioase de puterea politică.

În contextul abandonării ideologiei ateiste și în confruntarea cu procesele tranziției, cele 15 culte din România și mai ales noile religii recunoscute legal după 1989, au o dinamică neomogenă. Intensitatea credinței și gradul de mobilizare a credincioșilor diferă de la o comunitate la alta, resursele și posibilitățile lor materiale sunt diferite, unele au sisteme misionare și de prozelitism foarte eficiente, altele abia acum își organizează modalitățile de răspândire a învățăturilor. În aceste împrejurări, se întrezăresc schimbări nu numai în modul de manifestare a religiozității ci și în ansamblul structurii fenomenului religios, inclusiv în funcțiile social-politice pe care le îndeplinesc bisericele și cultele.